

BORBA PROTIV DEČIJEG RADA

Saslušajmo šta deca kažu

Martin Vudhed*

Pozadina

Brojni su izveštaji u kojima se pažnja fokusira na ogroman broj dece u svetu koja rade u uslovima za koje se smatra da su opasni po njih, da ih ugrožavaju, iskorišćavaju, ili su na neki drugi način štetni za njihov razvoj (npr. Bequale & Boyden, 1988; Fyfe, 1989; Marcus & Harper, 1996; Myers, 1991; UNICEF, 1997). Nedavno je u Međunarodnom birou za rad (*International Labour Office - ILO*) predložena nova konvencija koja je osmišljena da 'cilja na nepodnošljivo' (ILO, 1996). Tekst koji je iznet na Međunarodnoj konferenciji o radu iz 1998 (*International Labour Conference*) predlaže sadržaj nove konvencije, u pogledu osiguravanja 'neodložnog suzbijanja svih ekstremnih formi dečijeg rada', uključujući preduzimanje mera za 'sprečavanje dece da se bave ekstremnim formama dečijeg rada', kao i 'organizovanje njihovog sklanjanja sa takvih poslova i njihove rehabilitacije' (ILO, 1998: paragrafi 8 i 11). Redukovanje rasprostranjenosti dece koja rade u opasnim i izrabljivačkim okolnostima je opšte prihvaćen cilj. Sprovođenje tog cilja pokreće nekoliko pitanja.

Prvi problem tiče se samog ishoda intervenisanja je usmereno na osiromašenu, nezaštićenu decu, kojoj je rad možda neophodan za opstanak i u samoj srži njihovog ličnog identiteta. U najgorem slučaju, takva intervenisanja nose opasnost od nehotičnog potkopavanja njihove sigurnosti ukoliko nisu praćena trajnijim i opsežnijim merama za koje deca smatraju da stvarno popravljaju njihove perspektive. Obezbediti da strategije intervenisanja budu dugoročno u najboljim interesima dece naročito je važno u kontekstu akutnog siromaštva i društvenih promena, kada školovanje može biti neadekvatno a izgledi za neki alternativni posao ograničeni.

Drugi problem u vezi je sa tim da li sama deca igraju neku ulogu u tom procesu. Strategije intervenisanja osmišljene u pogledu 'sklanjanja' i 'rehabilitacije' naglašavaju prava zaposlene dece da budu zaštićena od opasnosti i iskorišćavanja, a očigledno se manje vodi računa o njihovom pravu da se pitaju u vezi sa svojom sudbinom, i o njihovoj mogućnosti da učestvuju u procesu dolaženja do bolje budućnosti.

Treći problem tiče se predstava o detinjstvu koje podupiru raspravu o dečijem radu. Šta se smatra 'kvalitetnim detinjstvom' i kako se ono može najbolje promovisati u okviru internacionalnih i nacionalnih standarda? Jedna od predstava naglašava *relativnost* detinjstva koje oblikuje geografski položaj, bogatstvo i siromaštvo; organizacija društva i porodični obrasci; kulturna uverenja i prakse; i društvene promene koje su posledica modernizacije, urbanizacije, itd. Druga predstava ističe *univerzalne* i dugotrajne principe psihološkog razvoja dece, njihovih potreba i njihovih prava. Opasnost nastaje kada se predstave o kvalitetnom razvoju deteta neke određene kulture promovišu kao standard i predstavljaju kao univerzalni principi (Boyden, 1997). Na primer, predstave 'detinjstva' iz udžbenika uglavnom se zasnivaju na iskustvu zapadnjačkih stručnjaka koji sprovode istraživanja unutar konteksta ekonomski razvijenih zapadnih društava (Woodhead, 1996, 1998a, 1998b, 1998c, 1999).

Radi napredovanja u smanjenju preovladavanja ekstremnih vidova dečijeg rada, prvi izazov predstavlja ustanovljavanje standarda kvaliteta koji su i univerzalni i koji u dovoljnoj meri odražavaju raznolikost detinjstva, posmatranog u širem kulturnom i istorijskom kontekstu. Drugi izazov je uspostavljanje postupaka za primenjivanje tih standarda kvaliteta na načine primerene kontekstu, sa sluhom za različite kulture, koji su lokalno održivi i orijentisani na decu. Treći izazov je obezbediti da deca - koja su glavni interesenti - aktivno učestvuju u tom procesu.

Istraživanje o kome ovde izveštavamo deo je šireg projekta preduzetog od strane

* Martin Woodhead, "Combating child labour: listen to what the children say", *Childhood* Vol. 6 No.1, 1999: 27 - 49 (prim. prev.)

Rada Barnen (Radda Barnen, švedski "Spasimo decu" - *Save the Children*) radi obogaćivanja aktuelne rasprave o dečijem radu svedočanstvom same zaposlene dece koja se bave raznovrsnim poslovima, na suprotnim krajevima sveta. Drugi deo projekta obuhvatio je niz studija slučaja programa za zaposlenu decu (Tolfree, 1998), i obuhvatnu analizu problema dečijeg rada (Boyden et al., 1998).

Dečiji rad i dečija perspektiva

Konvencija o pravima deteta Ujedinjenih Nacija (UN Convention on the Rights of the Child, 1989) pružila je polaznu tačku za ovo istraživanje:

Države ugovornice priznaju pravo deteta da bude zaštićeno od ekonomskog iskorišćavanja i od obavljanja bilo kog posla koji bi mogao da bude opasan ili bi ometao školovanje deteta ili bi bio štetan po zdravlje deteta ili za fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj deteta. (Konvencija o pravima deteta UN, 1989: Član 32)*

Uspešno spovođenje iziskuje uspostavljanje kriterijuma za odlučivanje o tome koja vrsta posla je izrabljivačka, opasna i štetna za ove raznovrsne aspekte razvoja dece. Jednom od pristupa, zasnovanom na razlikovanju 'dečijeg posla' i 'dečijeg rada'** prigovoreno je da je suviše neodređen, suviše uopšten i konačno cirkularan. Jedan drugi pristup postavlja tipove posla na kontinuum, sa najopasnijima i najekstremnijima na jednom kraju, a najmanje opasnima (a možda čak i korisnim) na drugom kraju (White, 1996). Ovaj pristup ima potencijala, pod uslovom da se kontinuum shvati kao višedimenzionalan (uključujući fizičke zahteve, potencijalne opasnosti po zdravlje, psihološki stres, kvalitet životne sredine, odnos prema poslodavcu, stepen prisile, ekonomsko iskorišćavanje, itd.).

Postoji jedan problem u vezi sa pristupom 'kontinuumu', a to je način konceptualizovanja posledica rada. Ustanovljavanje stepena 'opasnosti' i 'štetnosti' sugerise postojanje veoma direktnih efekata rada na dobrobit dece. To može biti primereno kada su u pitanju fizičke rane i povrede, mada je čak i ta vrsta posledica kompleksnija nego što sugerisu reči kao što je 'štetno'. Pritom se veći deo debate ni ne odnosi na fizičku štetnost, već 'psihološku štetnost' za 'mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj deteta'. Za ove psihološke aspekte razvoja, mehanistički model uzroka i posledice mnogo je manje prikladan. Da li na mlade ljude njihovo radno iskustvo utiče pozitivno ili negativno zavisi od njihove lične osetljivosti, koja je redom isposredovana ekonomskim, društvenim i kulturnim kontekstom njihovog posla, a naročito vrednošću koja se pridaje njihovoj ekonomskoj aktivnosti i očekivanjima u pogledu njihovog razvoja i društvenog prilagođavanja. Uz eventualni izuzetak ekstremnih slučajeva prisilnog ili ropskog rada, deca nisu samo pasivne žrtve koje njihov posao fizički i psihološki 'oštećuje'. Oni su društveni akteri koji pokušavaju da osmisle svoj fizički i socijalni svet, pregovaraju sa roditeljima i drugovima, poslodavcima i mušterijama, i izvlače koliko god mogu iz ugnjetavačkih i tegobnih okolnosti u kojima su se našli. Oni oblikuju svoj posao kao što su i sami njime oblikovani. Njihov posao deo je njihove aktivnosti, a može (u većoj ili manjoj meri) postati i deo njihovog identiteta.

Iz tog razloga, osluškivanje osećanja dece, njihovih zapažanja i mišljenja je glavni izvor svedočanstva o načinu delovanja rada na njihov razvoj, a naročito na psihološki aspekt razvoja. Njihova osećanja u vezi sa poslom, školom i ključnim društvenim odnosima koja podupiru ili potkopavaju njihovo dostojanstvo i osećaj sigurnosti, najbitniji su pokazatelji opasnosti i štetnosti. Sprovođenje proučavanja dečije perspektive nije alternativa u odnosu na konvencionalno evaluativno istraživanje. To istraživanje može jasno pokazati dugoročne

* Prevod ovog i sledećih članova Konvencije preuzeto je iz: *Prava deteta i Konvencija o pravima deteta*, (priređila i prevela Nevena Vuckovic Šahovic), Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, 2001 (prim. prev.)

** U originalu 'child work', odnosno 'child labour' (prim. prev)

štetne posledice opasnog rada, kojih sami mladi nisu svesni. Potrebno je više različitih pristupa da bi se ustanovio uticaj rada na život dece, kojima bi se uvažile različite perspektive kao i učinak određenih situacija i iskustava (Greenfield & Cocking, 1994). Idealno bi bilo da proučavanje perspektiva dece bude dopunjeno perspektivama porodice, poslodavaca, nezaposlene školske dece, itd.

Postoji još jedan razlog u prilog osiguravanja da se čuje mišljenje dece u raspravi o dečijem radu. Prema Konvenciji UN, deca imaju pravo da budu zaštićena od štetnog rada, ali imaju i pravo na izražavanje sopstvenog mišljenja o pitanjima koja ih se neposredno tiču:

Države ugovornice će obezbediti detetu koje je sposobno da formira svoje sopstveno mišljenje, pravo slobodnog izražavanja tog mišljenja o svim pitanjima koja se tiču deteta, s tim što se mišljenju deteta posvećuje dužna pažnja u skladu sa godinama života i zrelošću deteta. (Konvencija o pravima deteta UN, 1989: Član 12)

Ovo istraživanje zasnovano je na uverenju da poštovanje Člana 12 iziskuje pronalaženje odgovarajućih načina kojima bi se osiguralo učestvovanje dece u procesu donošenju odluka koje oblikuju njihov život. Naravno, ispitivanje dečijih perspektiva nije zamena za neposredno učestvovanje, ali ga može dopuniti. Rada Barnen studija usredsređena je na grupe mladih čija mišljenja ne bismo drugačije mogli čuti - deca u lokalnim okruženjima, od kojih većina nije neposredno povezana sa organizacijama zaposlene dece, ili sa nevladinim organizacijama (NGOs) koje pružaju podršku zaposlenoj deci. "Protokol o dečijoj perspektivi" (Children's Perspectives Protocol) osmišljen je naročito za organizovanje grupnih aktivnosti raznovrsnih grupa zaposlene dece.

Protokol o dečijoj perspektivi

Participativne istraživačke metode postaju sve čvršće utemeljene poslednjih godina, što je primetno u studijama razvoja (Chambers, 1995). Primenjene na detinjstvo, one omogućavaju mladim učesnicima da konstruišu reprezentaciju svog socijalnog sveta (Johnson et al, 1995, 1998; PLA Notes, 1996; Red Barna, 1994). "Protokol o dečijoj perspektivi" upućen je delimično na te participativne metode, a delimično na konvencionalnije metode koje koriste razvojni i socijalni psiholozi (vidi, na primer, Durkin, 1995).

"Protokol o dečijoj perspektivi" je pomoćno sredstvo za grupni rad sa učesnicima sličnog uzrasta, zaposlenja i istog roda. On iziskuje najmanje dva istraživača na terenu, od kojih jedan pomaže grupi a drugi beleži informacije (audio i/ili video, kao i strukturisane beleške). Grupe su vođene neformalno, idealno u toku nekoliko dana. Protokol dopušta kombinovanje kvalitativnih i kvantitativnih informacija, potkrepljenih doslovnim citiranjem dece. Istraživači na terenu se podstiču da prilagode ciljeve lokalnim prilikama, da bi deca mogla predstaviti svoja osećanja i uverenja na način koji je za njih najsmisleniji, što obuhvata crtanje, grafičko prikazivanje, igranje uloga, kao i grupno diskutovanje. U srži protokola je niz polustrukturisanih aktivnosti i igara koje su fokusirane na ključne teme u životu dece. Mnoge od njih zasnivaju su na karticama sa slikama napravljenima u toj oblasti, a koje deca mogu da upoređuju, razvrstavaju i ređaju, što daje razne kombinacije individualnih i grupnih odgovora. Te aktivnosti su, ukratko:

- * *Aktivnost 1:* 'Moj dan' poziva decu da opišu svoj svakodnevni život, koristeći tehnike crtanja i grafičkog prikazivanja;
- * *Aktivnost 2:* 'Moj posao' istražuje okolnosti dečijeg rada i pojedinosti aktivnosti kojima se bave;
- * *Aktivnost 3:* 'Ko je važan?' raspituje se o društvenoj mreži dece, kvalitetu ključnih odnosa, kao i njihovom vrednovanju sebe;
- * *Aktivnost 4:* 'Posao i škola' pita decu šta smatraju lošim a šta dobrim stvarima u vezi sa njihovim poslom, a onda se ta aktivnost ponavlja za školu, pre

nego što se ustanovi čemu deca daju prednost;

* *Aktivnost 5: 'Koji posao je najbolji?'* prenosi dečije rangiranje dečijih zanimanja (uključujući i sopstveni) u pogledu relativne poželjnosti/nepoželjnosti, i istražuje kriterijume na osnovu kojih deca to prosuđuju;

* *Aktivnost 6: 'Šta je dete?'* ispituje gledišta same dece o dečijem razvoju. Od dece se traži da donesu sud o širokom dijapazonu radnih aktivnosti u pogledu primerenosti nekom uzrastu;

* *Aktivnost 7: 'Šta ako?'* predočava deci zajedničke dileme sa kojima se suočavaju zaposlena deca i poziva ih da daju svoj komentar u pogledu toga šta će se verovatno sledeće dogoditi i šta se može učiniti da im se pomogne;

* *Aktivnost 8: 'Životne priče'* pruža istraživačima priliku da istraže pitanja iz aktivnosti od 1- 7 sa decom pojedinačno, da bi se obogatila mera pojedinosti dobijenih na osnovu rada sa grupom.

U ovom članku usredsređujem se na početno svedočanstvo dobijeno samo pomoću dve od ovih aktivnosti. Više detalja nalazi se u potpunom izveštaju (Woodhead, 1998a).

Uzorak

Proučavanje su obavili lokalni istraživači na terenu u četiti regiona: Bangladešu, Etiopiji, Filipinima i zemljama Srednje Amerike: El Salvadoru, Gvatemali i Nikaragvi. Više od 300 devojčica i dečaka učestvovalo je u 49 grupa tokom 1996/7, većina u dobu od 10-14 godina. Izbor zanimanja načinjen je sa namerom da odražava širok spektar ruralnih kao i urbanih radnih situacija, uključujući: zemljoradnju, rad na plantažama, ribolov, rudarstvo, rad na pijaci, na nošenju, na čišćenju cipela i pružanju seksualnih usluga. Samo su neki od ovih poslova prikazani u kratkom izveštaju koji sledi.

Deca govore o tome koji je posao najbolji

U aktivnosti 5 "Protokola o dečijoj perspektivi" decu smo pitali koje vrste posla smatraju najpoželjnijim a koje najmanje poželjnim, i koje kriterijume koriste pri formiranju svog suda. Od grupa je traženo da razvrstaju pet (ili u nekim slučajevima šest) dečijih zanimanja koje poznaju, koristeći karte sa slikama raširene po podu kao podsticaj. Rangiranje zanimanja od 'najboljeg' do 'najgoreg' ostvareno je procesom progresivnog poređenja. Od dece smo prvo tražili da procene sopstveno zanimanje poredeći ga sa drugim zanimanjima prikazanim na kartama. Tako su došli do dve grupe zanimanja - oni 'bolji od naših' i 'gore od naših'. U drugoj fazi procedure, od dece je traženo da razvrstavaju unutar tih grupa. Na taj način je deci sa malo iskustva u rangiranju olakšano da rasporede karte po redosledu.

Ovom aktivnošću mladi su demonstrirali svoju sposobnost procenjivanja raznovrsnih momenata, što se tiče prihoda, nezavisnosti i autonomije, sigurnosti, zaštite, zdravlja, podložnosti zlostavljanju, primerenosti rodu, itd. Redigovan odlomak prepisa razgovora jedne od grupa čistača cipela iz Etiopije ilustruje ovu poentu. Pomagač grupe (PG) započinje time što drži uvis karte sa slikama zanimanja dečaka (čistač cipela) i traži od njih da je uporede sa drugom slikom (čuvar kola). Dečaci čistači cipela (DČC) odgovaraju:

DČC: Lopovi će nas pokrasti; više volimo da čistimo cipele.

PG: Kako? Objasnite mi.

DČC: Ako čuvamo kola, na primer, mogu nam ih silom oteti. Ako neko ukrade far, vozač/vlasnik smatraće da smo mi odgovorni za to. A kutija za čišćenje cipela je samo naša, i nema problema. Ako pošteno zaradiš novac, ako ne moraš tek tako da ga primiš...

PG: U redu. Šta je gore od ova dva? (Podiže uvis karte sa slikama 'čistača cipela' i 'taksi-dečka').

DČC: Taksi-dečko.

PG: Zašto? Da li je to najgore od svega ovoga?
DČC: Iz zdravstvenih razloga.
PG: Zbog čega još?
DČC: Možeš da ispadneš iz taksija, mogu te optužiti da si varao pri naplaćivanju. Bićeš u nevolji.
PG: Još nešto? To je sve?
PG: Šta je gore od ova tri? (Drži slike 'prodavca novina', 'prodavca lutrije' i 'zemljoradnika').
DČC: Prodavanje novina.
PG: Iz kog razloga?
DČC: Brzo zastarevaju.... Kada im prođe datum, izgubiš novac; dobiješ samo 50 centi za svaku novinu nakon isticanja datuma osiguranja...
PG: Zašto ste izabrali posao čistača cipela (kao najbolji)? Koji su vaši razlozi?
DČC: Ako je izgubimo (kutiju za čišćenje cipela), ona je ipak naše vlasništvo.... Ako zaradiš neke pare ili ne zaradiš, nije velika šteta. Sačekaćeš sledeći dan.... Nema gubitka kao u prodavanju novina.... I ako ne skitaš naokolo, nećeš biti na gubitku.... kao čistači cipela na gubitku smo samo kada ili ako nema mušterija i ako se ne može nabaviti imalin.

Mnoge grupe u našoj studiji napravile su rang-liste slično kao dečaci čistači cipela iz Adis Abebe - dajući prednost sopstvenom zanimanju u odnosu na druge opcije na raspolaganju. U Filipinima, jedna grupa dece koja su radila na farmi mislila su to isto:

Ovo je najbolji posao... ne moramo da napuštamo porodicu... radimo sa svojim roditeljima... možemo da nahranimo celu naciju.

Ostale grupe nisu se obavezno slagale sa tim kako deca rangiraju sopstveno zanimanje. Na primer, deca zaposlena u ribolovu imala su drugačije mišljenje o svojim drugovima koji rade na farmama:

Na šećernim poljima je vrelo. Lako se umoriš. Telo te svrbi.

Poljoprivredni rad je veoma opasan za decu zato što ti kosa može iseći ruke.

Dečije pozitivno vrednovanje sopstvenog zanimanja može se shvatiti kao pokazatelj ličnog i kulturnog investiranja u savladavanje poznate situacije čak i kada ona nosi opasnost i eksploataciju. Izuzeci su takođe poučni - kada su grupe pri rangiranju stavile sopstveno zanimanje na nisko mesto. To može biti pokazatelj da je njihov posao izvor kulturne stigme i lične sramote. Na primer, pružanje seksualnih usluga odvojeno je od ostalih zanimanja koja su deca procenjivala. Dve grupe prostitutki iz Etiopije stavljale su svoje zanimanje među najgora. Jedna devojčica je rekla:

Bolje je da te nazivaju lopovom nego prostitutkom.

Primer iz Bangladeša

Da bih ilustrovao kako uverenja dece o njihovom poslu mogu obogatiti debatu o dečijem radu, navešću pojedinosti lokalnog istraživanja u Bangladešu. Podaci četiri grupe dečaka i devojčica prikazani su u tabelama 1 i 2.

Obe grupe dečaka koji su radili u neformalnom sektoru (na tkanju i vezenju) stavljali su svoj posao iznad svih ostalih koje su procenjivali. Njihov ponos sopstvenim poslom zasenjivao je sve tegobe koje su trpeli. Mislili su da je njihov posao najnaporniji od svih - jer moraju da rade puno sati i izloženi su zlostavljanju. Pa ipak, svom položaju su davali prednost u poređenju sa zlostavljanjem koje doživljavaju privremeni pomoćnici i nosači:

Nosač često dobija batine od mušterija.... I nas često tuku i verbalno zlostavljaju, ali

to ipak radi samo jedna osoba (poslodavac) a ne narod.

Oni su bili uvereni da je njihov posao najbolji, pre svega jer predstavlja deo njihove porodične tradicije:

Radeći ovaj posao, možemo očuvati ugled naših roditelja.

Tabela 1 Koji je posao najbolji? Grupe dečaka iz Bangladeša

Zanimanja	Neformalni sektor		Nosač	
	Grupa 1	Grupa 2	Grupa 1	Grupa 2
	Mesto	Mesto	Mesto	Mesto
Prodavac cveća	3	2	2	4
Strugač cigli	5	5	4	5
Kućni pomoćnik	6	3	5	3
Nosač	4	4	3•	2•
Privremeni pomoćnik	2	6	1	1
Neformalni sektor	1•	1•	/	/

• Vlastito zanimanje.

Nijedna grupa nosača nije smatrala sopstveni posao najboljim. Izgleda da su oni donosili svoj sud s obzirom na sigurne izgleda za napredovanje u karijeri, te su posao privremenog pomoćnika stavljali na vrh rang-liste, jer bi mogao dovesti do toga da postanu privremeni vozači:

Oni mogu da zarade mnogo više od nosača, zato što imaju priliku i da zarade dodatni novac, a dobijaju i dva besplatna obroka dnevno.... Kada si pomoćnik možeš s vremenom postati vozač.

Nijedna od ovih grupa dečaka nije povoljno rangirala ni struganje cigli a ni kućne poslove. Dečaci koji su radili na vezenju u okviru neformalnog sektora smatrali su struganje cigli najgorom vrstom posla:

Bedno je plaćen a veoma je naporno raditi (na struganju cigli)... Morao bih da sedim i radim na suncu po ceo dan.... Čak i ako mi se vrti u glavi zbog rada na suncu, *malik* (poslodavac) insistiraće da nastavim sa struganjem cigli. A kada dođe vreme da me isplati, platiće mi manje zato što nisam mogao da istružem puno cigli.

Nosači su struganje cigli videli na sličan način:

Ne bih voleo da radim taj posao zato što je veoma naporan.... Ruka te strašno boli a po prstima imaš žuljeve. Uz to, čekićem možeš zdrobiti prste a delići cigle ti mogu upasti u oči i oslepeti te.

Kada smo ih pitali u vezi sa pomaganjem u kući, dečaci su izrazili zabrinutost s obzirom na izloženost eksploataciji i zlostavljanju od strane poslodavca od koga ne možeš pobeći. Vrednost nezavisnosti je tema koja se ponavljala, naročito kod radnika na ulici. Učesnici jedne od grupa nosača rekli su:

Nije dobro raditi za nekoga. Čak i ako nisi ništa ukrao mogu te proglašiti lopovom zato što to Sahib* misli.

* Sahib (engl. *Saheb*) je naziv za gospodina, odnosno belca u Indiji (prim. prev.)

Ako mi se ne radi, neću raditi ceo dan, ali kućni pomoćnik mora da radi čak i kada to ne želi.

Tabela 2 Koji je posao najbolji? Grupe devojčica iz Bangladeša

Zanimanja	Neformalni sektor		Nosač	
	Grupa 1	Grupa 2	Grupa 1	Grupa 2
Prodavačica cveća	1	2	3	3
Strugačica cigli	3•	2•	5	4
Kućna pomoćnica	4	4	1•	2•
Nosačica	5	5	4	5
Radnica u konfekciji	2	1	2	1

• Vlastito zanimanje.

Ako pogledamo odgovore grupe devojčica iz tabele 2, struganje cigli i pomoć u kući su takođe nisko rangirani, osim kada su devojčice zapravo radile taj posao. Tako je devojčica koja struže cigle smatrala da roditelji grubo postupaju prema njoj, ali je mislila da je to bolje od batina koje trpe kućne pomoćnice:

Roditelji nas hrane - oni mogu i da nas tuku. Ali ne bismo mogle podneti da nas neko tuče u tuđoj kući.

Nezaštićenost kućnih pomoćnica koje su prepuštene na milost i nemilost svojih poslodavaca, istakla je jedna druga devojčica koja struže cigle:

Ona mora svakodnevno da pere odeću, posuđe i čisti podove. Nema odmora čak ni kada joj nije dobro. Gazdarica** će samo reći, 'uzmi lek i radi'. (Dok u poslu struganja cigli)... kada se ne osećam dobro mogu da uzmem slobodan dan, i moja majka će mi reći da ne radim taj dan. To ne možeš kada si kućna pomoćnica.

Same kućne pomoćnice drugačijeg su mišljenja. One uviđaju te poteškoće u njihovom poslu, pa ipak insistiraju na pozitivnim aspektima:

Dobro jedemo i radimo u kući umesto da gorimo na suncu kao oni koji stružu cigle.

Jedna druga devojčica usredsredila se na umeće održavanja domaćinstva koje uči:

...kada se devojka (kućna pomoćnica) uda i ode u kuću svog muža, ceniće je zbog njenog posla.

Iako su ove grupe devojčica koje stružu cigle i kućne pomoćnice nastojale da pokažu prednosti svoje radne situacije, u četiri od pet slučajeva one su stavljale neko drugo zanimanje na bolje mesto od svog. Prednost je data dvema vrstama posla - prodavanju cveća i proizvodnji konfekcije:

Ko zna da šije, zaradi 1200 Tk. Kada dođe vreme da se udamo i ljudi nas pitaju šta radimo, bićemo zadovoljne što možemo da im kažemo da radimo u fabrici odeće a ne kao kućne pomoćnice.

Plate su mnogo veće nego za struganje cigli... jedemo na vreme... plate se povećavaju sa iskustvom... i ne moramo da radimo na suncu kao kod struganja cigli.

** U originalu - *Bibi shaheb* (prim. prev.)

Ove devojke priznaju da postoje opasnosti u proizvodnji konfekcije, ali smatraju da je to bolje od njihove trenutne situacije. Kućna pomoćnica to komentariše:

Poslovođa i drugi mogu ti uzeti novac, ali te ne udaraju kao kada radiš kao kućna pomoćnica.

Jedna druga je rekla:

U fabrici konfekcije ponekad te grde, ali ti to pomaže da savladaš veštinu. A nas kućne pomoćnice nakon napornog rada tuku i verbalno zlostavljaju, i to ne za naše dobro.

Implikacije

Slušanje gledišta ovih mladih ljudi dragocena je dopuna 'objektivnijim' kriterijumima za prosuđivanje koje su vrste posla najgore. To nam skreće pažnju na lično investiranje koje mnogi mladi ulažu u sopstveno zanimanje, uprkos teškim uslovima i opasnostima. Takođe se rasvetljava kako deca donose sud o svom zanimanju u odnosu na druge mogućnosti koje im mogu biti otvorene - uzimajući u obzir opasnosti, troškove i prednosti.

Naročito je značajno saslušati dečije mišljenje u kontekstu međunarodnog intervenisanja radi sklanjanja dece iz opasnih okolnosti. Ironija je da su upravo zanimanja kojima teže mnoge devojčice iz Bangladeša ona iz kojih su izbačena. Industrija konfekcije u Bangladešu bila je središte takvih nastojanja. Pretnja međunarodnim bojkotom 1993. primorala je proizvođače da izbace veliki broj dece iz svojih fabrika. Kada se ILO/UNICEF istraživanje ponovo pozabavilo decom koja su izbačena iz proizvodnje konfekcije, otkrili su da niko od njih nije nakon toga pohađao školu, a da su se mnogi bavili još opasnijim i izrabljivačkim zanimanjima, uključujući struganje cigli i služenje u kući (navedeno u White, 1996:833). Ovaj problem je naročito izražen među grupama dece čije su prilike već veoma ograničene. Kao što je obrazložio Vajt: 'svaki bojkot ili međunarodne sankcije moraju prvo izabrati pravi cilj; i drugo, garantovati da bi se ciljna grupa (u ovom slučaju eksploatisana zaposlena deca) složila sa tim ciljem' (White, 1996: 835).

Značaj priznavanja da je 'cilj' istovremeno i glavni interesent, koji vrlo verovatno ima prilično razvijeno gledište o svojoj situaciji, nadalje se može demonstrirati dečijim perspektivama u odnosu na posao i školu.

Deca govore o poslu i školi

U većem delu debate o štetnim posledicama posla, pretpostavka je da pohađanje škole predstavlja rešenje problema. To je očigledno iz Konvencije o pravima deteta ako uporedimo Član 32 sa Članom 28. U Članu 32 (koji smo ranije citirali) navedeno je da u dečija prava spada da budu *zaštićena* od izvesnih vrsta 'štetnih' poslova. Član 28 navodi da u dečija prava spada da se *zahteva* da pohađaju osnovnu školu:

Države ugovornice priznaju pravo deteta na obrazovanje, i u cilju postepenog ostvarivanja ovog prava, a na osnovu jednakih mogućnosti, posebno će:

(a) učiniti osnovno obrazovanje *obaveznim* i besplatnim za sve. (Konvencija o pravima deteta UN, 1989: Član 28; naglašavanje je dodato)

Prećutno se pretpostavlja da će školovanje biti i pozitivno iskustvo i da će koristiti dugoročnim izgledima dece. Pitajući decu kakvo je njihovo percipiranje škole u odnosu na posao, mogli smo da steknemo perspektivu u odnosu na ta pitanja, iz tačke gledišta korisnika.

U aktivnosti 4 "Protokola o dečijoj perspektivi", karta sa slikom koja predstavlja dečiji posao položena je na pod, i sa jedne strane slike prikazano je 'nasmejano lice', a sa druge strane 'tužno lice'. Decu smo pitali koje su dobre stvari u vezi sa tim da si zaposleno dete,

koje ih stvari čine srećnima, koje zadovoljnima, ponosnima, samouverenima. Zatim smo ih pitali koje su loše stvari u vezi sa njihovim poslom, koje ih stvari rastužuju, plaše, ljute, i šta im je dosadno. Kada su ideje dece u potpunosti istražene, karta 'posla' zamenjena je kartom 'škole' i postupak je ponovljen, prvo raspitivanjem u vezi sa dobrim stvarima, a zatim u vezi sa lošim. U drugom delu aktivnosti od dece smo tražili da uporede školu sa poslom i da prosude šta je za njih najbolje u aktuelnim okolnostima, i zašto.

Tabele 3 i 4 rezimiraju dečije komentare u vezi sa 'lošim stvarima' i 'dobrim stvarima' posla. Navedene su glavne teme, zajedno sa procentom grupa u kojima je svaka od tih tema spomenuta. Obratimo pažnju na to da pri iznošenju ove vrste grupnih podataka nije moguće znati koliko je dece u okviru grupe izrazilo svoje mišljenje, kao ni koji je relativni značaj svake od tih tema za njih lično.

Tabela 3 'Loše stvari' u vezi sa poslom: glavne teme u grupama devojčica i dečaka

Glavne teme	Sve grupe	Grupe devojčica	Grupe dečaka
	(Ukupno = 49)	(Ukupno = 24)	(Ukupno = 25)
	% grupa•	% grupa•	% grupa•
Opasni uslovi	76	83	68
Zdravstveni rizik/od povreda	51	58	44
Poniženje/zlostavljanje	45	42	48
Ekonomsko iskorišćavanje	43	46	40
Posledice na školovanje	27	25	28
Opšta nesigurnost	49	54	44

• Procenat grupa u kojima je ta tema spomenuta.

'Loše stvari' u vezi sa poslom

Tema opasnih uslova rada je najdoslednije spominjana, na primer među dečacima koji su radili u rudnicima olova u Gvatemali:

Brzo se umorimo jer moramo da puzimo dok radimo... moramo da izlazimo savijeni pod teretom koji nosimo. Ne možemo da se uspravimo zato što bismo udarili glavu o stenu...moramo da koristimo svetiljku, lampu koju pričvrstimo na svoje čelo.

Kod nekih zanimanja bilo je govora i o zamoru, monotoniji i stalnim zahtevima da rade još, što ilustruju učesnici koji proizvode pirotehniku u Gvatemali:

Dosadi mi i umorim se od neprestanog sedenja i ustajanja, jedva da se pomeramo sa jednog istog mesta.

Na Filipinima, devojčice (7 - 10 godina) koje rade na plantažama šećera navele su neke od problema sa kojima se suočavaju:

Radimo bosonoge a tlo je vrelo.... Alat je oštar... Zemlju je teško prelomiti... Sva sam izgrebana... Sve me svrbi.

Nekim učesnicima su ove opasnosti bile tako uobičajene, da su ih prihvatili zdravo za gotovo:

Desi se da se povredim sa kosom... ali mislim da je to sastavni deo odrastanja.

Devojčica koja struže cigle u Bangladešu opisala je opasnost od povreda očiju, kao i dejstvo vrućine:

Veoma je bolno kada ti komadić cigle upadne u oko. Možeš da oslepiš... Ne volim da sedim na suncu bez zaklona i da stružem cigle. Vrti mi se u glavi. Često sam noću u

groznici. Mnogi ljudi umiru radeći na suncu.

Tema koja se ponavljala u dečijim komentarima tiče se ne toliko samog posla, već načina kako postupaju prema njima. Deca se osećaju nezaštićenom u odnosu na one koji imaju više moći i autoriteta. Ona govore o ljudima koji ih zastrašuju, iznuđuju im novac, postavljaju im neumerene zahteve, zavaravaju ih, ismevaju, ponižavaju, tuku ili na neki drugi način zlostavljaju. Izvori zlostavljanja obuhvataju poslodavce, mušterije, policiju, pripadnike naroda i drugu decu. Kućne pomoćnice spadaju u najizloženije lošem postupanju od strane poslodavaca. Ovo su neki od komentara devojčica sa Filipina i iz Bangladeša:

Viču na mene i stalno me prekorevaju... radim sve do ponoći. Ne mogu da se odmaram ili da izađem... Hrana za pse je bolja od moje... Moj gazda kontroliše moj život.

Kad god moja gazdarica izlazi, zaključa me unutra, kao da ću sve iz kuće da joj pokradem.

Rad na ulici je još jedan kontekst gde se deca mogu osećati nezaštićenom. Dečaci i devojčice koji rade kao prodavci, nosači ili čistači cipela svi opisuju incidente ponižavanja, zastrašivanja i zlostavljanja, kao u ovom primeru:

Povremeno se desi da je mušterija ljubazna i da nam da voće dok ga i sama kupuje, i mi se osećamo lepo. Ali čim mušterija nestane sa vidika, prodavac voća nam ga otme iz ruku i optuži nas da smo ga ukrali.

U nešto manje od polovine svih grupa, deca su govorila i o svojim iskustvima ekonomskog iskorišćavanja. Ti mladi su se žalili da im je uskraćena zarada, da ih ne isplaćuju na vreme ili da im daju manje od onoga što oni misle da zaslužuju.

Da li mladi smatraju da ih posao ometa u školovanju ili ne, zavisi od njihove lokalne situacije. Pritisak da usklade posao sa pohađanjem škole i školskim postignućima, naj snažnije su osećali mladi na Filipinima. Na primer:

Uvek kasno stižemo u školu... naši nastavnici se ne trude oko nas zato što smo stalno odsutni.

Trebalo bi da se koncentrišem na školu a ne na posao... čak i kad sam umorna moram da idem u školu.

'Dobre stvari' u vezi sa poslom

Uzajamni odnos između škole i posla vidi se takođe iz komentara u vezi sa 'dобрим stvarima'. Nije neočekivano to što je ekonomska korist od posla bila za decu na prvom mestu. Tri devojčice (iz Bangladeša, Nikaragve i Filipina) rezimiraju ovu temu:

Novac je najvažnija stvar u našem životu.

Mogu da se izdržavam od svog posla i ne moram da tražim ničiju pomoć.

Dajem novac mami da kupi pirinač, pasulj i šećer.

Uobičajena tema ticala se zarađivanja novca radi plaćanja troškova školovanja:

Kupujemo cipele i odeću koje nam roditelji ne mogu obezbediti, kupujemo i sveske, knjige i olovke za školu.

Tabela 4 'Dobre stvari' u vezi sa poslom: glavne teme u grupama devojčica i dečaka

Glavne teme	Sve grupe (Ukupno = 48) % grupa•	Grupe devojčica (Ukupno = 23) % grupa•	Grupe dečaka (Ukupno = 25) % grupa•
Zarađivanje novca	76	71	80
Izdržavanje porodice	63	62	64
Veštine i obučavanje	37	46	28
Ponos i ugled	29	25	32
Prijateljstvo / zabava	22	33	12
Ostalo	29	29	28

• Procenat grupa u kojima je ta tema spomenuta.

Za većinu grupa zarađivanje novca bilo je u tesnoj vezi sa izdržavanjem svoje porodice:

Moja majka je srećna kada mogu da platim svakodnevne porodične troškove.

Pomažemo našim roditeljima oko troškova za domaćinstvo.

Iako su učesnici bili izrazito svesni ekonomske koristi od rada, oni su isto tako uviđali da posao omogućava učenje veština i obučavanje. Tako je jedna devojčica koja radi u ribolovu na Filipinima rekla:

Učim da budem marljiva i korisna... Obučavaju me za budućnost kada će me neko drugi zaposliti.

Nekolicina drugih mladih ljudi još su više razmišljali o tome da treba da rade naporno da bi obezbedili svoju budućnost:

Dok sam mlad učim se da radim, tako da mogu da prehranjujem svoju porodicu kad se oženim.

Rodna razlika ustanovljena je u značaju koji je pripisan poslu kao izvoru prijateljstva i društvene podrške (osam grupa devojčica vs. tri grupe dečaka). Za radnika na struganju cigli, posao je društveno iskustvo:

Pruža mi priliku da sedim pored mojih drugova i da radim dok pričamo. To me čini srećnim i mogu da istružem puno cigli.

Prijatelji su takođe važni u kriznim vremenima, što opisuje devojčica iz Etiopije koja prodaje "grickalice"* :

Srećna sam... ako nemam para da kupim kolo** za prodaju... drugarica mi pozajmi pare.

Uprkos poteškoćama u njihovim okolnostima, mladi su pričali i o zabavi. Oni isti prodavci grickalice iz Etiopije govorili su o tome kako posećuju barove:

Srećan sam kada sam u prilici da gledam TV u baru i istovremeno prodajem... Kada vidim nekoga ko ima novca a pijan je i gubi se, smešno mi je... Srećni smo kada naiđe mušterija koja nam se smeši.

* Engleski termin *snack* se odnosi na laki obrok, užinu, ali pošto ne postoji adekvatan prevod na srpski jezik, korišćen je termin *grickalice* koji se čini najprikladnijim s obzirom na kontekst (prim. prev.)

** *Kollo* su pecena zrna žitarica - jecma i pšenice, koje se koriste kao grickalice u Etiopiji (prim. prev.)

'Dobre stvari' u vezi sa školom

Tabela 5 rezimira komentare dece o 'dobrim stvarima' u vezi sa školom. Kao i ranije, navedene su glavne teme, zajedno sa procentima grupa koje su spominjale svaku od tih tema. Pismenost i sposobnost računanja je najdoslednije spominjana tema, čak češće među grupama devojčica nego grupama dečaka, što se može videti na primeru devojčice koja radi na farmi u Gvatemali:

Učimo da čitamo i pišemo da bismo mogli da se branimo u životu.

Samo polovina svih grupa u ovom istraživanju ukazala je na temu poboljšanih izgleda za posao kao jedne od koristi od škole, kao u slučaju ovog učesnika sa Filipina:

Želim da naučim nešto više. Želim da podignem naš životni standard. Moći ću da pobegnem od rada na farmi.

Tabela 5 'Dobre stvari' u vezi sa školom: glavne teme u grupama devojčica i dečaka

Glavne teme	Sve grupe	Grupe devojčica	Grupe dečaka
	(Ukupno = 48)	(Ukupno = 23)	(Ukupno = 25)
	% grupa•	% grupa•	% grupa•
Pismenost / računanje, itd.	69	78	60
Poboljšani poslovni izgledi	56	57	56
Školska postignuća, itd.	33	30	36
Učenje veština i discipline	31	30	32
Odnosi sa drugovima	60	61	60
Mogućnost igranja	46	30	60
Odnos sa nastavnikom	25	30	20
Sticanje ugleda/ osećati se prijatno	25	17	32

• Procenat grupa u kojima je ta tema spomenuta.

Dečak zaposlen u proizvodnji pirotehnike u Gvatemali razmišljao je o najboljem načinu da poboljša izgleda, ne samo svoje već i svoje dece:

Učenje nam pomaže da se usavršimo i dobijemo bolji posao na kome možemo više da zaradimo, i onda naša deca neće trpeti ili morati da rade.

Druga najčešće spominjana kategorija dobrih stvari u vezi sa školom tiče se druženja sa prijateljima:

Volim septembar zato što se tada nalazim sa mojim društvom.

(Škola je dobra zato što ti) školski drugovi pomažu i pozajmljuju stvari.

Škola osim toga predstavlja jednu od retkih prilika za igranje sa društvom, što naročito važi za grupe dečaka:

Imam vremena da se igram loptom sa drugovima, a nemam vremena za igru u toku radnog vremena.

Uspostavljanje pozitivnih odnosa sa nastavnicima je isto tako važno nekim grupama:

Oni nas savetuju, vole, podržavaju i staraju se o nama, uče nas novim stvarima.

Prijatna iskustva u školi su po mišljenju mnogih učesnika tesno povezana sa njihovim samopoštovanjem u zajednici:

Kada dobijem dobre ocene, svi iz porodice i komšiluka me hvale.

Nekoј deci je bilo interesantno da zamene svoju radnu odeću školskom uniformom:

Želim da postanem đak zato što oni izgledaju tako čisto u njihovim uniformama.

Tabela 6 'Loše stvari' u vezi sa školom: glavne teme u grupama devojčica i dečaka

	<i>Sve grupe</i> (Ukupno = 47)	<i>Grupe devojčica</i> (Ukupno = 23)	<i>Grupe dečaka</i> (Ukupno = 24)
<i>Glavne teme</i>	<i>% grupa*</i>	<i>% grupa*</i>	<i>% grupa*</i>
Poniženje / kažnjavanje	53	57	50
Batine / zlostavljanje	45	48	42
Odnosi sa drugovima	55	61	50
Slabo postignuće	51	57	46
Odsutnost nastavnika	15	17	13
Umor / dosada	23	30	17
Troškovi školovanja	19	22	17
Dodatni pritisci	19	22	17
Ostalo	40	35	46

• Procenat grupa u kojima je ta tema spomenuta.

'Loše stvari' u vezi sa školom

Iako deca prepoznaju da je mogućnost školskog uspeha 'dobra stvar' u vezi sa školom, za mnogu decu stvarnost nije tako pozitivna (Tabela 6). Jedan dečak iz Etiopije koji čisti cipele objašnjava razloge zbog kojih se razočarao u školu:

Postiđen sam kada padnem na ispitu, kada ne umem da odgovorim na neko pitanje nastavnika, kada ponavljam razred, kada propustim časove, kada ne umem da uradim domaći zadatak.

Od zaposlene dece se ne može očekivati da napreduju u školi ako njihovi nastavnici ne dolaze. Odsustvo nastavnika naročito je zabrinjavalo učesnike iz jednog sela u Gvatemali, gde su obe grupe izvestile o tom problemu:

Nastavnici nas često lažu. Oni kažu, doći ćemo taj-i-taj dan a onda se uopšte ne pojave.

Veoma uobičajena tema ticala se škole kao uvredljivog i ponižavajućeg iskustva, što su izrazili ovi mladi sa Filipina:

(Oni) nas štipaju... gađaju nas gunicama za brisanje... vuku nas za kosu... udaraju nas sa dugačkim štapom... teraju nas da klečimo sa podignutim rukama, i stavljaju nam knjige na ruke.

Drugi komentar potiče od grupe zemljoradnika iz Bangladeša:

Tuku nas štapom od trske ili bambusa po dlanovima ili leđima... Ponekad nam gurnu glavu pod sto i udaraju nas po zadnjici.

Prodavačica grickalica iz Etiopije opisala je šta se njoj desilo:

Kada mi roditelji nisu kupili vežbanku, nastavnik me je istukao.

Izvor poniženja u školi mogu biti i druga deca, što su ispričali mladi iz Nikaragve, Etiopije i Filipina:

Deca iz bogatijih porodica nam se rugaju i vređaju nas spominjući naš posao.

Dečaci nas maltretiraju u školi i van nje.

Smejali su mi se zato što nemam cipele i zbog moje prijava odeće.

Za mnogu decu školski problemi su opet bili tesno povezani sa pitanjem posla. Učesnici su ukazivali na troškove školovanja, koji su se pogoršavali usled gubitka zarade dok su u školi:

Ne mogu da zaradim pare... Nemam dovoljno para za troškove mog školovanja.

Čak i kada zaposlena deca uspeju da pokriju troškove školovanja, i dalje se suočavaju sa ogromnim praktičnim pritiskom da usklade školske zahteve sa neophodnošću da rade, što se može videti iz ovih komentara dece iz Bangladeša i Gvatemale:

Pre nego što pođem u školu, majka od mene traži da uradim neke poslove. Dok završim te poslove zakasnim za školu.

Kada sam kasnila u školu zato što sam morala da završim kućne poslove pre nego što pođem u školu, nastavnica me je tukla. Nije ni slušala šta sam joj govorila.

Deca govore o kombinovanju posla sa školom

Do sada sam ukratko rezimirao neke od tema koje su deca spominjala kada smo ih pitali da govore o svom poslu i školi. Učesnike ovog istraživanja takođe smo pitali koje je njihovo mišljenje o mestu koje posao i škola zauzimaju u njihovom životu. Karte sa slikama koje su predstavljale 'školu' i 'posao' postavljene su jedne pored drugih i decu smo pitali:

'U vašim trenutnim porodičnim okolnostima, šta je za vas najbolje?

- ? da idete samo na posao
- ? da idete samo u školu
- ? da idete na posao i pohađate školu.'

U ovom delu "Protokola o dečijoj perspektivi", sakupljeni su pojedinačni odgovori 300 zaposlene dece. Važno je naglasiti da je od dece traženo da daju komentar o njihovoj trenutnoj situaciji. Nismo im tražili da razmisle o idealizovanoj budućnosti, i to je nesumnjivo uticalo na njihovo rasuđivanje.

Kombinovanju posla i škole dali su ogromnu prednost, 77 odsto dece u ovom istraživanju. Ta deca su shvatala koje su potencijalne koristi od pohađanja škole, ali su takođe bila svesna poteškoća, neposrednih troškova (školarina, itd.) i posrednih troškova (gubitak zarade), kao i drugih negativnih aspekata školovanja koji su otkriveni u prethodnom delu ove aktivnosti. Ako uporedimo dečake i devojčice, obrazac je uglavnom sličan, mada je više devojčica dalo prednost 'samo školi' a više dečaka 'samo poslu'.

Međutim, ovi rezultati prikrivaju širok dijapazon situacija sa kojima se suočavaju deca iz ove studije, a koje oblikuju njihovo rasuđivanje. Poređenje između dece radnika iz Srednje Amerike, Filipina, Etiopije i Bangladeša ilustruje tu poentu (Tabela 7).

Tabela 7 Šta je za vas najbolje u vašim trenutnim okolnostima?

- poređenje četiri konteksta

	<i>Grupe iz Bangladeša (72 deteta) (%)</i>	<i>Grupe iz Etiopije (42 deteta) (%)</i>	<i>Grupe iz Filipina (81 dete) (%)</i>	<i>Grupe iz Sred. Amerike (106 deteta) (%)</i>
Samo posao	24	29	4	1
Posao i škola	76	69	79	78
Samo škola	0	2	17	21

Jedna odlika dečijeg rasuđivanja je doslednost s kojom je data prednost kombinovanju škole i posla kao ključnoj opciji (između 69 odsto i 79 odsto u svakom regionu). Mnogi od učesnika nisu shvatali školu i posao kao alternative. Školovanje je poželjno, ali posao je neophodan. Posao obezbeđuje prihode za zadovoljavanje osnovnih potreba, svojih i svoje porodice, a u više slučajeva omogućava da se priušte i dodatni troškovi pohađanja škole, što ilustruju sledeći primeri:

Ne bi bilo dobro za nas da samo radimo. Moramo da idemo u školu. Da naučimo da napišemo svoje ime. Treba prvo da završimo posao pa onda da idemo u školu.

Moramo da pomognemo roditeljima ako smo vrlo siromašni, moramo da im pomognemo oko troškova školovanja i drugih stvari koje nedostaju u kući.

Zar nije prirodno za decu da istovremeno rade i uče?... Svako učenje ti slabi telo, a svaki posao ti osiromašuje um.

Čak se i kraljevska gozba jednog dana završi, zato je važno stalno pomalo raditi.

Ukratko, 'posao i škola' je izbor većine u svim lokalnim istraživanjima. Izvedeci ovaj zaključak, važno je naglasiti da ova studija nije zasnovana na sistematičnom uzimanju uzorka zaposlene dece, te gledišta dece možda nisu reprezentativna za širu populaciju u svakom regionu.

Izbori manjine iz tabele 7 su takođe poučni. 'Samo posao' je izabralo 24 odsto učesnika iz Bangladeša i 29 odsto iz Etiopije; mali broj njih je izabralo 'samo školu'. Nasuprot tome, 'samo škola' je predstavljalo poželjnu alternativu za 17 odsto učesnika sa Filipina i 21 odsto iz Srednje Amerike, a malo njih je izabralo 'samo posao'. Izgleda da su ovi kontrasti povezani sa raspoloživošću i ekonomskim značajem školovanja u tim zemljama. Pohađanje škole je variralo među učesnicima: 8 odsto u Bangladešu, 57 odsto u Etiopiji (vanredno), 79 odsto na Filipinima, 58 odsto u Nikaragvi i 100 odsto u Gvatemali. Ali i drugi činioci imaju udela, koji su povezani sa specifičnom, profesionalnom situacijom deteta. U Srednjoj Americi, više od polovine dece koja su izabrala 'samo školu' kao najbolju opciju bila su iz tri grupe zemljoradnika iz Gvatemale. Jedna devojčica je rekla:

To je najbolji način da postaneš nešto i neko u životu, posao treba ostaviti za kasnije kada si odgovorniji.

U Bangladešu, gde je mali broj učesnika bilo u prilici da pohađa školu, niko nije shvatio 'samo školu' kao realističan izbor, dok je 24 odsto dalo prednost 'samo poslu'. Dvanaestoro od tih 17 učesnika bili su dečaci koji su radili u radionicama vezenja i tkanja sarija u neformalnom sektoru. Ti dečaci i njihove porodice bili su angažovani puno radno vreme što je školovanje činilo nepraktičnim:

S obzirom na našu trenutnu porodičnu situaciju nemamo izbora do da radimo sada...

*Mohajon** nam ne bi dozvolio da uzmemo nekoliko slobodnih sati da bismo učili... Nakon celodnevnog rada, nemam želju da počnem da učim kad dođem kući. Ne bih mogao da se skoncentrišem.

Situacija dece koja pružaju seksualne usluge najснаžniji je primer načina na koji profesionalna situacija ograničava opcije zaposlene dece. Ti mladi ljudi osećaju da su stigmatizovani zbog svog zanimanja i to onemogućava njihovo pohađanje škole. Svi oni su dali prednost 'samo poslu':

Škola i posao ne idu zajedno, jer kad bismo išli i u školu i na posao, u školi bi nas đaci i nastavnici vređali i zlostavljali, te zato ne možemo da pohađamo školu.

Ukratko, mladi iz ovih grupa razmišljaju o svojim okolnostima i razmatraju koje su im opcije na raspolaganju. Velika većina ceni priliku da se školuju, ali to ne vide kao alternativu u odnosu na posao – u njihovim trenutnim okolnostima. Nešto ranije sam skrenuo pažnju na to kako je posao shvaćen negativno a škola pozitivno u Konvenciji o pravima deteta UN. Diskutabilno je pitanje da li bi Konvencija bila uravnoteženija sa dečije tačke gledišta kada bi priznala da opasan posao nije jedini kontekst koji može biti 'štetan po zdravlje deteta ili za fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj deteta'. U izvesnim okolnostima, deca mogu tako doživeti neke aspekte svog školovanja.

Zaključak

U ovom članku sam izneo neka svedočanstva jednog istraživanja o tome kako deca shvataju mesto posla u svom životu. Da ponovimo poentu istaknutu na početku, proučavanje perspektive dece nije zamena za konvencionalno evaluativno istraživanje. Preko je potrebno medicinsko, društveno i psihološko istraživanje da bi se ustanovio način na koji su višestruke dimenzije 'posla' povezane sa određenim pokazateljima zdravlja, psihosocijalne prilagođenosti i obrazovnog postignuća. Perspektive dece pružaju nam neophodnu, dodatnu perspektivu na ove procese, sa dečije tačke gledišta. 'Patološki' model 'posla štetnog za razvoj' koji prevladuje u istraživanju i koji je prenet u način izrade Konvencije o pravima deteta, Član 32, mnogo je manje prikladan za proučavanje ličnih iskustava samih mladih radnika. Rad je za decu aktivnost u koju su ih uveli njihovi roditelji, poslodavci ili drugovi, i nad čime imaju različitu meru kontrole. Neki su bili prisiljeni, ali većina nije - makar ništa više nego deca širom sveta od koje se zahteva da postupaju prema očekivanjima odraslih u mnogim oblastima njihovog života, pre svega školovanju. U većini slučajeva, oni shvataju svoj posao kao neizbežan i neophodan deo odrastanja, kao pomaganje svojoj porodici i unapređenje svojih budućih izgleda. Posao je smešten unutar konteksta kulturnih normi i očekivanja u kome doprinos dece cene njihovi roditelji, čak iako to može imati nizak status u širem društvu.

Kao što je ilustrovano ovom studijom, mnoga deca imaju sasvim razvijenu procenu mnogih opasnosti svog posla kao i njegovih prednosti. Oni se jasno izražavaju u pogledu svojih poteškoća i načina mogućeg poboljšanja njihove situacije. Oni uočavaju da su izloženi eksploataciji i zlostavljanju, i da se za neka zanimanja vezuje stigma. Nisu sva deca razgovetna, ali ni ona nisu ništa manje svesna svoje situacije i sposobna su da rasuđuju o tome kako se njihovo zanimanje može uporediti sa drugim vrstama poslova koje rade deca, kao i da obrazlože svoje mišljenje. Oni takođe shvataju potencijalnu vrednost obrazovanja, ali u većini slučajeva vide trenutno raspoloživu mogućnost školovanja kao mač sa dve oštrice. Mali broj te dece bi shvatilo isključenje iz radne snage kao rešenje njihovih problema. Zaista, kada smo pitali grupe dece kako bi reagovali na novi zakon koji bi zabranjivao da deca ispod 15 godina rade, samo je 28 odsto grupa govorilo o mogućnosti da se povinuju tim propisima; 65 odsto grupa govorilo je o opiranju zakonu, izigravanju

* *Mohajon* – nezvanicni zajmodavac (prim. prev.)

propisa, ili radu 'na crno' (razrađeno u Woodhead, 1998a).

Umesto 'sklanjanja' sa posla i 'rehabilitacije', ove grupe traže podršku i regulisanje njihove trenutne situacije, da im se pomogne da opstanu i budu zdravi, rastu, uče, steknu samopoštovanje, i provedu preostale godine svog detinjstva u uslovima u kojima bi imali vremena za rad, igru i učenje. Pošto su deca glavni interesenti, njihove perspektive bi trebalo da budu naročito uticajne u 'debati o dečijem radu'. To je u skladu sa time da se 'mišljenju deteta posvećuje dužna pažnja u skladu sa godinama života i zrelošću deteta' (Konvencija o pravima deteta UN, Član 12), a time se priznaje i to da su deca glavni izvor svedočanstva o tome kako rad oblikuje njihov život.

Jedna od tema koja se ponavlja u dečijim prikazima njihovog radnog života je značaj održavanja društvenih odnosa i samopoštovanje. Deca govore o tome kako se ponose onim što rade, a govore i o osećaju postidečnosti postupanjem drugih prema njima. Ove više psihološke posledice rada ne tiču se toliko same aktivnosti koliko konteksta u kome se ona odigrava, a naročito kako se prema deci postupa i kako se o njima govori. Zaposlena deca (kao i sva deca) su veoma osetljiva na ono što drugi o njima pričaju. Negativne etikete, degradirajuće postupanje, ponižavanje i verbalno zlostavljanje, sve je to veoma bolno, bilo da dolazi od poslodavaca, roditelja, nastavnika, policije ili masovnih medija. Čak postoji opasnost da nepažljiva javna debata može doprineti tom procesu. Diskurs istraživača i tvoraca političkih smernica, jezik regulisanja dečijeg rada i strategije praktičnog intervenisanja na kraju dospevaju do same dece. To što je njihov život opisan u smislu 'društvene uskraćenosti', 'izgubljenog detinjstva' ili 'društveno opasnog' okruženja, ne pomaže baš mnogo toj deci, naročito ako ne vide kako mogu od toga pobeći. Današnja zaposlena deca traže poštovanje i podršku, a ne osuđivanje i uznemiravanje. U situacijama kada se 'sklanjanje' i 'rehabilitacija' opravdavaju najboljim interesima deteta (ILO, 1998), neophodno je pratiti učinak na decu i njihove porodice, kao i obezbediti odgovarajuće obrazovanje, obučavanje i poslovne prilike na načine koji bi bili u skladu sa lokalnim okolnostima i koji bi bili održivi. Da bi intervenisanje bilo delotvorno, treba omogućiti zaposlenoj deci da osećaju da su aktivni učesnici a ne pasivne žrtve.

Ovaj članak tiče se detinjstva današnjice - perspektive zaposlene dece čiji je razvoj (u pogledu umeća, društvenih mreža, samopoštovanja i identiteta) ugrađen u njihov radni život. Ali socijalna politika (na lokalnom, nacionalnom i internacionalnom nivou) u vezi je sa planiranjem budućnosti kao i reagovanjem na sadašnjost. Detinjstvo nije statično niti je strogo propisano. Svaka generacija rekonstruiše detinjstvo, strukturirajući iskustva dece i usmeravajući ljudski potencijal tako da odražava sopstvene ciljeve, vrednosti i okolnosti.

U ovom milenijumu, socijalizacijom detinjstva širom većeg dela sveta dominirala je neophodnost rane inicijacije u opipljivo doprinošenje porodici i zajednici. Ti prioriteti odražavali su se na način konceptualizovanja dečijeg razvoja i njegove vrednosti od strane roditelja (LeVine & White, 1986). Trenutno se velika vrednost pripisuje konceptualizovanju dečijeg razvoja na način igre i dekontekstualizovanog učenja, posredstvom škole prožete jezikom i pismenošću. To je (relativno govoreći) dosta savremen fenomen, te su rezultirajuće napetosti između 'tradicionalnog' i 'modernog' shvatanja detinjstva po mnogo čemu neminovne. One se najsnažnije osećaju u kontekstu "većeg dela sveta"* - 'zemalja u razvoju' gde su ekonomske i društvene promene kao i urbanizacija bile najbrže, i gde je najteže obezbediti da kvalitetno školovanje bude pristupačno svima i da donosi opipljivu korist svima (npr. Oloko, 1994). Treba istovremeno imati na umu da čak ni najšire prihvaćena uverenja o detinjstvu nisu nepromenljiva. Naprotiv, već postoje znaci da se ključne odlike školovanog detinjstva rekonstruišu u ekonomski najrazvijenijim društvima, što je posledica inovacija u informacijskim i komunikacijskim tehnologijama, kao i promena u prirodi posla. Ukratko, kako će izgledati detinjstvo u budućnosti i koje je mesto škole i posla u okviru tog detinjstva, daleko je od izvesnog.

U planiranju te neizvesne budućnosti, premisa ovog članka je podjednako relevantna. Današnje generacije dece i mladih igraju svoju ulogu, bilo da rade ili ne. Šta oni

* U originalu *Majority World* (prim. prev.)

kao budući roditelji misle da će biti u 'najboljem interesu' njihovog potomstva? Koje mesto po njihovom mišljenju treba da zauzima posao u budućnosti njihove dece, s obzirom na njihove okolnosti i mogućnosti (ili nedostatak mogućnosti) koje su im na raspolaganju? Što je najvažnije, šta se po njihovom uverenju može učiniti da bi se stvorila bolja budućnost za njihovu decu?

Beleška

Želim da se zahvalim brojnim mladim ljudima i odraslima koji su dali svoj doprinos u ovom istraživanju, naročito lokalnim koordinatorima na terenu: Ruby Noble (Bangladeš), Konjit Kefetew i Tibebe Bogale (Etiopija), Marie-Eughenie Villareal (Gvatemala), Carlos King (El Salvador), Dharma Carrasquilla (Nikaragva) i Cecilia Oebanda (Filipini).

Potpuni izveštaj o Rada Barnen studiji 'Dečija perspektiva na njihov radni život' može se nabaviti od: Radda Barnen, S-107 88 Stockholm, Sweden (Fax: +4686989014; email: info@rb.se).

